

ADjectiva op *-esk*

of: de opkomst en ondergang van een suffix

Jan Don

0. Inleiding

Dat is nou typisch AD! Met die zinsnede kunnen we in het Nederlands iemands – hier ADs-zogenaamde dispositie beschrijven. We zouden datzelfde ook kunnen zeggen met gebruikmaking van het ADjectief *welscheniaans*. Vijfendertig jaar geleden kon je iets dergelijks zeggen met het woord *welschenesk*. AD schreef in 1970 over dergelijke ADjectiva op *-esk*. Dat artikel was een reactie op Van den Toorns stuk in de Nieuwe Taalgids van twee jaar daarvoor, waarin hij, aldus AD, rept van: “[...] toenemend gebruik in het huidige Nederlands van ADjectiva met *-esk*”. (Welschen 1970, p. 441). Van den Toorn (hierna: VdT) beschrijft de morfologische valentie van *-esk* als:

‘[...] de aan het door het grondwoord gedenoteerde toegekende eigenschappen in specifieke mate bezittende of de eigenschappen van het door het grondwoord genoemde begrip of individu op typerende wijze vertonende’.
(Van den Toorn 1968: 327-328)

VdT ziet het suffix *-esk* als een aanvulling op *-achtig* dat een objectief relativerende waarde heeft, waar *-esk* meer subjectief waarderend is. Dus *welschenachtig* betekent neutraal ‘zoals Welschen dat doet’ en *welschenesk* betekent ‘op die door ons zo gewaardeerde typische manier van AD’. VdT wil nadrukkelijk niet van een explosie van *-esk* formaties spreken, maar ‘wel lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat *-esk* op weg is een productief suffix te worden na enige eeuwen in slechts weinige woorden ‘gerust’ te hebben’ (ib. 328).’

AD’s reactie was niet de enige op dat artikeltje van VdT. Voorafgaande aan AD hadden ook De Vriendt (1970) en Geerts (1970) een duit in het zakje gedaan, en die bijdragen bevestigden de door VdT geconstateerde teneur: *-esk* is in opmars. AD’s artikel is een verslag van wat uitvoeriger onderzoek naar *-esk* en ook AD concludeert:

‘Het voorgaande overziend kunnen we constateren dat we met dit type van suffigering in het moderne Nederlands een productief procédé aantreffen waardoor voorshands op basis van niet-specifiek-Nederlandse grondwoorden met behulp van een niet-specifiek-Nederlands suffix adjectieven gevormd worden die oorspronkelijk Nederlands zijn.’ (Welschen 1970: p. 452)

Wat is er van die opmars terechtgekomen, zo kan men zich na 35 jaar afvragen. Is *-esk* daadwerkelijk tot volle bloei gekomen, zoals kennelijk de verwachting was, of is er iets anders aan de hand?

1. *-esk* toen en nu

In het materiaal dat AD had verzameld, en had samengevoegd met de door VdT gevonden voorbeelden, onderscheidt hij drie soorten woorden waarin *-esk* voorkomt:

- (1) a. morfologisch bijzondere structuren, enkele voorbeelden zijn:
alpinesk, blotesk, grotesk, humoresk, moresk, pittoresk (tot. 13)
- b. adjectieven op basis van een substantief dat geen eigennaam is:

balladesk, cabaretesk, charlatanesk, gigantesk, kolonesk, muzikantesk, regentesk, soldatesk (tot. 22)

- c. adjectieven op basis van eigennamen:
bernesk, cézannesk, dantesk, kafkaësk, pinteresk (tot. 29)

Als we de categorieën één voor één bekijken, dan kunnen we over de eerste groep (1a) opmerken dat de meeste van die woorden geheel uit het taalbeeld verdwenen zijn. Ter staving van die waarneming heb ik elk woord middels ‘Google’ opgezocht op het internet. AD heeft dubbel geteld als de woorden ook voorkomen met een buigings-*e* dus zowel *burlesk* als *burleske* komt in zijn lijstje voor. Als we die verbogen vormen er even uithalen houden we 11 door AD gevonden woorden over. Daarvan zijn er 3 (*alpinesk*, *blotesk*, *laudesk*) helemaal niet terug te vinden in het corpus internet¹ en scoren enkele andere woorden bijzonder laag (*urbanesk* 5, *moresk* 8). De overige 6 woorden zijn min of meer gangbaar Nederlands (*arabesk*, *burlesk*, *grotesk*, *humoresk*, *pittoresk*, *urbanesk*)².

Het tweede door AD onderscheiden type bevat 22 door AD gevonden gevallen. Weer hebben we ze allemaal opgezocht op corpus internet, middels *Google* en ook hier blijkt dat veel van deze woorden het niet hebben gehaald; we vinden ze niet terug. En ook uit deze klasse zijn er een beperkt aantal woorden die wel overeen zijn gebleven, zoals *cabaretesk*, *carnavalesk*, *clownesk*, *regentesk*, *soldatesk*. Daarnaast hebben we gezocht naar andere vormingen met het suffix *-esk*. Helaas kunnen we op internet niet zoeken op woorddelen en waren we daar dus aangewezen op speuren in dag- en weekbladen, en hebben we geprobeerd *-esk* te betrappen in de spreektaal, maar een dergelijke speurtocht heeft de afgelopen twee maanden *niets* opgeleverd.

Het derde type gaf destijds wellicht het meest aanleiding om te vermoeden dat het om een productief procédé ging: vorming van adjectieven op basis van eigennamen. AD geeft 29 voorbeelden en ook hier geldt dat de meeste verdwenen zijn. Dat hoeft ons op zich niet te verbazen, immers, de eigennamen op basis waarvan die adjectieven destijds gevormd zijn, spelen nu allicht niet meer de rol die ze 35 jaar geleden speelden en we moeten dus op zoek naar andere eigennamen waarvan adjectieven worden gemaakt om te controleren of *-esk* hier wellicht nog levend is. En inderdaad vinden we hier en daar woorden met eigennamen op *-esk* met een zekere verspreiding, zoals *kafkaësk*, maar geen enkele nieuwvorming. Als enige introspectie op dit punt mag worden ingebracht: het is voor mij onmogelijk om op basis van een eigennaam een nieuw woord met *-esk* te maken zonder dat dit enigszins belachelijk of sterk geforceerd aandoet. Voorbeelden die de lachlust van mijn collegae opwekten waren: *??Weermanesk*, *??Bennisesk*, *??Stroperesk* *??Pannemannesk*, etc.

Dit alles overziend moeten we, in tegenstelling tot wat kennelijk begin jaren '70 over *-esk* gezegd kon worden, vaststellen dat *-esk* in het geheel niet productief is in het moderne Nederlands.

2. *-esk* en *-iaans*

Dit alles lijkt tot de conclusie te voeren dat *-esk* een tijdje in de mode is geweest, maar nu niet meer. *-esk* is uit. Maar hoe verhoudt een dergelijke constatering zich tot een theorie over taal? Is taal een verzameling modeverschijnselen die in een tijdsbestek van pakweg 30 jaar kunnen opkomen en weer verdwijnen, zoals, omgekeerd chronologisch, naveltruitjes,

¹ Bij het zoeken naar *alpinesk*, vraagt de zoekmachine of men wellicht een fout heeft gemaakt en op zoek is naar *alpineski*.

² Alhoewel al deze woorden buitengewoon laag frequent zijn. Deze woorden haalden geen van alle de 1000 treffers, terwijl een woord als *musketonhaak* 164.000 treffers haalt, een woord als *koffer* ver boven de 700.000 treffers heeft en een woord als *brood* ver boven de 3 miljoen.

platformzolen en minirokken? Die veronderstelling gaat uiteraard veel te ver, want in de laatste 30 jaar is er niets veranderd aan de werkwoordsvervoeging, aan de plaats van het verbogen werkwoord in de zin, aan de woordvolgorde in het algemeen, noch aan tal van andere dingen die we kunnen beschouwen als behorende tot ‘de grammatica van het Nederlands’. Die grammatica is een aanzienlijk constanter gegeven, zij het niet onveranderlijk, dan dat het in een dergelijk korte tijdsperiode wezenlijk kan veranderen. Taal is geen verzameling gewoontes of modes, maar een tamelijk constant systeem dat slechts in de loop der eeuwen enigszins kan bijbuigen.

Hoe moeten we dan aankijken tegen het snelle opkomen en verdwijnen van *-esk*? Allereerst kunnen we natuurlijk veronderstellen dat een suffix als lexicaal element allicht gemakkelijker ten prooi valt aan verandering dan bijvoorbeeld woordvolgordeverschijnselen, of de bouw van woordgroepen. Per slot van rekening zien we ook dat woorden tijdelijk veel gebruikt kunnen worden om vervolgens weer in de vergetelheid te raken. Anders gezegd, een taal bestaat uit een grammatica en een lexicon en dat lexicon is nu eenmaal veranderlijker dan de grammatica. Toch denk ik niet dat daarmee de kous af is; verre van dat. Immers, woorden raken in vergetelheid omdat hun betekenissen niet meer nodig zijn. Woorden zoals *pijpenrager*, *kolenkit*, en *prikslee* zijn vrijwel verdwenen uit het hedendaags Nederlands omdat vrijwel niemand meer pijp rookt, de kachel aanmaakt, of priksleet. Maar een suffix mag dan een lexicaal element zijn met een betekenis, het is toch echt een ander ding dan een woord. De betekenis van een suffix bestaat niet op zichzelf, maar bestaat alleen in combinatie met een woord. De betekenis van een suffix is dus niet zozeer een op zichzelf staand iets, maar een functie waarvan de uitkomst afhankelijk is van het woord waarop de functie wordt toegepast. Om die reden zou men kunnen verwachten dat suffixen veel moeilijker dan woorden opkomen en ondergaan, immers, hun betekenis kan niet verdwijnen en de kans dat een functie ineens niet meer nodig is, lijkt niet zo groot.

Voordat we nu dieper ingaan op de vraag waarom *-esk* dan wél kan verdwijnen uit het Nederlands, is het eerst interessant om vast te stellen dat de functie van *-esk* inderdaad nog steeds aanwezig is. Precies dezelfde woorden uit de derde groep van AD die 35 jaar geleden middels *-esk* werden gevormd worden nu gevormd middels het suffix *-iaans*. Een aantal treffende voorbeelden staan in (1), waarbij ik in de kolommen A en B heb weergegeven de aantallen treffers van ‘Google’ op Nederlandse webpagina’s (peildatum: september 2005) van respectievelijk *-esk(e)*-vormen en *iaans(e)*-vormen:³

(2)	A	B
kafkaesk(e); kafkaiaans(e)	1048	1409
dali-esk(e); daliaans(e)	45	125
pinteresk(e); pinteriaans(e)	36	116
reageneske; reaganiaanse ⁴	42	44
thatcheresk(e); thatcheriaans(e)	10	145

Van de getoetste gevallen (en dat zijn er aanzienlijk méér dan we in dit staatje kunnen laten zien) de vormen op *-iaans(e)* op het internet altijd talrijker zijn dan de vormen op *-esk(e)*. Kortom: *-iaans* is in de mode; *-esk* niet. Dat blijkt ook als we dezelfde collegae als hierboven nog eens even aan woordvorming onderwerpen: *Weermanniaans*, *Bennisiaans*, *Stroperiaans*, *Pannemanniaans*, klinkt allemaal aanzienlijk beter, dan de bovengegeven vormingen op *-esk*.

³ De enige uitzondering hierop vormt het paar *mondrianesk* - *mondriaansiaans*. Daarvan werden 7 vormen aangetroffen, terwijl het woord *mondriaansiaans* geheel afwezig is. De verklaring lijkt te liggen in de weerzin van de taalgebruiker om het deel *-aan* te herhalen.

⁴ De vormen zonder buigingsmorfeem konden niet worden getoetst, aangezien er een zanger met de naam ‘Reagenesk’ het aantal treffers vertroebelt.

En ook nu geldt, net als destijds voorzichtig geconstateerd door Van den Toorn en AD ten aanzien van *-esk*, dat de vormingen op *-iaans* zich vooral voordoen in journalistiek, kunstkritisch en wetenschappelijk proza. Het is vooral een mode onder intellectuelen.

Keren we terug naar de vraag waarom dergelijke woordvormingsprocessen kunnen opkomen en verdwijnen als ware het mode-uitingen waarmee we onze goede smaak willen tonen. Het meest voor de hand liggende antwoord lijkt te zijn: omdat het modeverschijnselen zijn. Dat behoeft enige toelichting.

Allereerst moeten we vaststellen dat suffixen zoals *-esk* en *-iaans* niet geleerd worden door jonge kinderen als ze zich hun moedertaal, i.c. het Nederlands, eigen maken. Ook zonder dat we in kindertaalcorpora op zoek gaan, weten we dat deze suffixen behoren tot het min of meer bewust *geleerde* deel van taal en niet tot dat deel dat we ons onbewust eigen maken in de eerste 6 jaar van ons leven. We leren dergelijke suffixen (met een aantal andere uit het Romaanse deel van de Nederlandse woordenschat) pas op latere leeftijd; mijn ruwe schatting zou zijn ergens tussen ons 10^e en 14^e levensjaar. Het lijkt niet vreemd om te veronderstellen dat omdát die suffixen pas veel later en dus veel bewuster worden geleerd, ze ook veel makkelijker toegankelijk zijn voor beïnvloeding. We kunnen ze als het ware manipuleren, terwijl we dat niet, of althans veel moeilijker, kunnen met suffixen als *-ing* of *-er* omdat die veel vroeger en dus onbewuster geleerd zijn.

Bovendien lijkt het volgende relevant. Door sommige morfologen (m.n. Beard 1995) wordt een scheiding aangebracht tussen de (klank)vorm van affixen aan de ene kant en hun functie of betekenis aan de andere. De hypothese is dat affixen, anders dan stammen, niet mét hun betekenis in het lexicon zijn opgeslagen, maar dat de verschillende woordvormingsoperaties in principe gebruik kunnen maken van een verzameling affixen, en affixen op hun beurt verschillende woordformaties kunnen ‘uitspellen’. Zo kan een bepaald type nominalisaties in het Nederlands uitgespeld worden door *-ing*, *-st*, of door een 0-morfeem; de voorbeelden in (3) illustreren dat:

(3)	vorm] _{v-ing}] _N	kom] _{v-st}] _N	strijd] _{v-0}] _N
	houd] _{v-ing}] _N	win] _{v-st}] _N	gil] _{v-0}] _N
	weg] _{v-ing}] _N	dien] _{v-st}] _N	loop] _{v-0}] _N

De functie die *-esk* heeft in woorden als *Kafkaësk* kan in het Nederlands óók worden uitgedrukt door *-iaans*. Het is lastig om dat direct aantonen, maar het lijkt me sterk dat dit anders was in 1970. Met andere woorden, *-esk* had van het begin af aan een concurrent.

Samenvattend, *-esk* kon vrij gemakkelijk weer verdwijnen omdat deze klankvorm een tamelijk oppervlakkige, en bovendien laat geleerde, uiting is van een dieperliggend en in de grammatica verankerd woordvormingsprocédé. Dat procédé kennen we nog steeds, maar heeft een andere vorm gekregen met het suffix *-iaans*. Die spijkerbroek lag al klaar om de minirok te verdrijven. Het ligt in de verwachting dat *-iaans* ook wel weer eens plaats zal moeten maken voor een ander suffix; misschien wel voor *-esk*.

Referenties

- Beard, R. (1995) *Lexeme-Morpheme base Morphology*, SUNY Press: New York.
- Geerts, G. (1970) “Een noteske bij “Produktiviteit van van het suffix *-esk*””, *Nieuwe Taalgids* 63, p. 138-142.
- Toorn, M. C. van den (1968) “Produktiviteit van het suffix *-esk*”, *Nieuwe Taalgids* 61, p. 322-328.
- Vriendt, S. de (1970) “Nogmaals *-esk*”, *Nieuwe Taalgids* 63, p. 39-42.
- Welschen, Ad (1970) “De Morfologische Valentie van *-esk*”, *Nieuwe Taalgids* 63, p. 441-452.